

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

اقتصاد و بازرگانی

از دیدگاه اسلام

(مقدمه‌ایی بر اصول تجارت)

قابل استفاده دانشجویان رشته‌های مدیریت بازرگانی، اقتصاد و بازرگانان

مؤلفان:

یتا... سید محمد کاظم مصطفوی، حجت الاسلام و المسلمین دکتر اسماعیل داراب کلایی

محمدتقی کاشانی‌نیا

(اعضای هیأت علمی دانشگاه شهید بهشتی)

نشر تالایی

اسلام تجارت از دیدگاه اسلام

مدیر طرح: حمدتقی کاشانی‌نیا

نویسندگان: آیت‌الله سید حسن کاظم مصطفوی، حجت‌الاسلام و

المسلمین دکتر اسماعیل داری، کاربی، محمدتقی کاشانی‌نیا

صفحه‌آرا: مرضیه افشاری

گرافیک جلد: علیرضا پوراکیور

لیتوگرافی، چاپ، صحافی: فراز اندیش

شمارگان: ۲۵۰۰ نسخه

چاپ پنجم: ۱۳۹۷

شابک: ۵-۵۱-۶۲۲۹-۶۰۰-۹۷۸

قیمت: ۱۵۰,۰۰۰ ریال

تلفن: ۶۶۴۱۵۲۳۳، ۶۶۴۸۳۰۶۶، ۰۲۱-۶۶۴۸۳۰۶۶

تلفن همراه: ۰۹۱۲۶۰۱۶۴۱۹

www.talae.ir

nashre.talae@gmail.com

info@talae.ir

همه حقوق چاپ و نشر کتاب «احکام تجارت از دیدگاه اسلام» برای مؤسسه فرهنگی
نهج‌القرآن محفوظ است. هرگونه بهره‌برداری از این اثر به اجازه کتبی ناشر نیاز دارد.

سروشنامه	مصطفوی، سیدمحمدکاظم، ۱۳۳۱ -
حواشی و نام پدیدآور	احکام تجارت از دیدگاه اسلام: قابل استفاده دانشجویان رشته‌های مدیریت بازرگانی، اقتصاد و بازرگانان / مولفان سیدمحمدکاظم مصطفوی، اسماعیل داراب کلایی، محمدتقی کاشانی‌نیا.
مشخصات نند	تهران: نشر طلایی، ۱۳۹۳.
مشخصات ظاهری	۲۵۶ ص: جلد اول.
شابک	۹۷۸-۶۰۰-۶۲۲-۱۱-۶
وضعیت فهرست ریزی	
موضوع	بازرگانی (فقه)
موضوع	املاک (ا)
شناسه افزوده	داراب کلایی، محمدتقی، ۱۳۳۰ -
شناسه افزوده	کاشانی‌نیا، محمدتقی، ۱۳۳۰ -
رده بندی کنگره	۱۳۹۲ الف ۳ BP۱۹۰۰۰
رده بندی دیویی	۲۹۷/۳۷۲
شماره کتابشناسی ملی	۳۵۲۹۴۷۴

WWW.Kotab.ir

فهرست

پیشگفتار ۸

کلیات و تعاریف فقه، مسائل فقهی و

احکام فقهی ۱۱

فصل اول:

۱. خرید و فروش (۱۳)

تعاریف بیع و ثراء ۱۴

عناصر یا اجزاء بیع ۱۴

ارکان و پایه‌های بیع ۱۴

شرایط بیع ۱۴

معامله فاسد ۲۶

اقسام بیع ۲۶

احکام اجازه صاحب مال ۱۸

اقسام ربا ۲۶

احکام خرید و فروش ۳۷

خلاصه فصل اول ۴۳

فصل دوم:

۲. خیارات (۴۵)

اقسام خیارات ۴۶

آرش ۵۵

احکام خیارات ۵۷

اقاله یا فسخ معامله ۵۹

خلاصه فصل دوم ۶۱

فصل سوم:

۳. شفعه (۶۳)

تعریف شفعه ۶۴

شرایط و ویژگیها ۶۴

موارد اسقاط یا از بین رفتن حق

شفعه ۶۵

احکام شفعه (شراکت) ۶۶

خلاصه فصل سوم ۶۸

فصل چهارم:

۴. اجاره (۶۹)

تعریف اجاره ۷۰

اقسام اجاره ۷۰

شرایط اجاره ۷۱

خلاصه فصل چهارم ۸۴

فصل پنجم:

۵. مضاربه (۸۵)

تعریف مضاربه ۸۶

شرایط مضاربه ۸۷

فسخ مضاربه ۹۰

احکام مضاربه ۹۱

خلاصه فصل پنجم ۹۴

فصل ششم:

۶. جُعَاله (۹۷)

تعریف جُعَاله ۹۸

فرق جُعَاله با اجاره ۹۸

ارکان جُعَاله ۹۹

شرایط جُعَاله ۱۰۰

جُعَاله خاص و عام ۱۰۱

فسخ جُعَاله ۱۰۵

احکام جُعَاله ۱۰۶

خلاصه فصل ششم ۱۰۹

فصل هفتم:

۷. شرکت (۱۱۱)

تعریف شرکت ۱۱۲

شرکت‌های غیر عقدی ۱۱۲

شرکت عقدی ۱۱۴

شرکت‌های باطل ۱۱۵

احکام شرکت ۱۱۶

خلاصه فصل هفتم ۱۱۸

فصل هشتم:

۸. ودیعه (امانت) (۱۱۹)

تعریف ودیعه ۱۲۰

شرایط ودیعه ۱۲۱

شرایط مودع (ودیعه گذار) ۱۲۲

شرایط مستودع (امانتدار) ۱۲۲

شرایط مال وُدعی ۱۲۳

احکام ودیعه ۱۲۳

فسخ و انحلال ودیعه ۱۲۵

خلاصه فصل هشتم ۱۲۶

فصل نهم:

۹. عاریه (۱۲۷)

تعریف عاریه ۱۲۸

شرایط عاریه ۱۲۹

انحلال عاریه ۱۳۱

احکام عاریه ۱۳۱

خلاصه فصل نهم ۱۳۳

فصل دهم:

۱۰. رهن (۱۳۵)

تعریف رهن ۱۳۶

شرایط رهن ۱۳۸

انحلال رهن (فک رهن) ۱۳۹

احکام رهن ۱۴۰

خلاصه فصل دهم ۱۴۳

فصل یازدهم:

۱۱. عطایا و هبه (۱۴۵)

ماهیت هبه ۱۴۶

شرایط هبه ۱۴۷

اقسام هبه ۱۴۹

خلاصه فصل نوزدهم ۲۳۶	شرایط کفالت ۱۹۷	هیبه لازم یا جایز ۱۴۹
فصل بیستم:	انحلال و یا فسخ کفالت ۱۹۹	احکام هیبه ۱۵۱
وصیت ۲۳۷	احکام کفالت ۲۰۰	خلاصه فصل یازدهم ۱۵۳
تعریف وصیت ۲۳۸	خلاصه فصل پانزدهم ۲۰۴	فصل دوازدهم:
ارکان و عناصر وصیت ۲۳۹	فصل شانزدهم:	وکالت ۱۵۵
شرایط وصیت ۲۴۰	صلح ۲۰۵	تعریف وکالت ۱۵۶
اقسام وصیت ۲۴۶	تعریف صلح ۲۰۶	شرایط و ارکان وکالت ۱۵۷
انحلال وصیت ۲۴۸	شرایط صلح ۲۰۷	شرایط وکالت ۱۶۰
احکام وصیت ۲۴۹	اقسام صلح ۲۰۹	وکالت در تمسک ۱۶۲
خلاصه فصل بیستم ۲۵۳	انحلال صلح ۲۱۰	تعذد وکلاء ۱۶۳
منابع ۲۵۵	احکام صلح ۲۱۱	اقسام وکالت ۱۶۴
	خلاصه فصل شانزدهم ۲۱۳	انحلال و انفساخ وکالت ۱۶۷
	فصل هفدهم:	احکام وکالت ۱۶۸
	تَبَسُّط ۲۰۸	خلاصه فصل دوازدهم ۱۷۳
	تعریف تَبَسُّط ۲۱۱	فصل سیزدهم:
	احکام تَبَسُّط ۲۱۱	ضَمَان ۱۷۵
	برخی از مسائل غَض ۲۱۸	تعریف ضَمَان ۱۷۶
	خلاصه فصل هفدهم ۲۲۰	شرایط ضَمَان ۱۷۷
	فصل هجدهم:	احکام ضَمَان ۱۸۰
	حَجَر ۲۲۱	خلاصه فصل سیزدهم ۱۸۳
	تعریف حَجَر ۲۲۲	فصل چهاردهم:
	اسباب حَجَر ۲۲۲	حواله ۱۸۵
	خلاصه فصل هجدهم ۲۲۸	تعریف حواله ۱۸۶
	فصل نوزدهم:	شرایط حواله ۱۸۶
	دین و قرض ۲۲۹	نقش مُحال علیه در عقد حواله ۱۸۹
	تعریف دین ۲۳۰	انحلال و فسخ حواله ۱۹۱
	احکام دین ۲۳۱	احکام حواله ۱۹۲
	تعریف قرض ۲۳۲	خلاصه فصل چهاردهم ۱۹۴
	فرق قرض با عاریه ۲۳۲	فصل پانزدهم:
	شرایط قرض ۲۳۳	کفالت ۱۹۵
	احکام قرض ۲۳۴	تعریف کفالت ۱۹۶

سخنی با خوانندگان گرامی

مصرف صحیح نعمت‌های الهی، عبادت است و اسراف در آنها حرام. مصرف، هدف تولیدات کالا و خدمات بوده و تولید عبارت از ایجاد فایده و یا فواید جدید در هر یک از مواهب و یا نعمت‌های الهی، به منظور رفع نیازهای جسمی و روحی انسان‌ها، از طریق استفاده از توانایی‌های فکری و جسمی انسان و یا توأم آن‌ها می‌باشد.

زمانی تولیدات کالا و خدمات و همچنین نیازهای انسان‌ها محدود بود و هر تولیدکننده، کمابیش مصرف‌کننده کالا و خدمات تولید شده از طریق خود و یا اطرافیان خود بوده است. توسعه و ارتقاء سطح زوای فکری و افزایش توانائی‌های جسمی انسان‌ها، با بهره‌گیری از ابزارهایی که به تدریج در اختیار آن‌ها قرار گرفته است، عامل توسعه شناخت بیشتر امکانات موجود در خلقت از یک سو و نیازهای مردم انسان‌ها و چگونگی پاسخ به نیازها از طریق تولیدات کالا و خدمات نوین از سوی دیگر گردید که این افزایش تولیدات را تحت عناوین مختلف از جمله تهاتر، تعامل و... به وجود آورد.

وجود مرکز تولیدات انبوه کالا و خدمات در نقاط محدود در شهرها و کشورهای مختلف در دنیا و پراکندگی و گستردگی مصرف‌کنندگان تولیدات یاد شده در سراسر دنیا، عوامل توزیع کالا و خدمات یاد شده را تحت عنوان بازاریابی، بازاریابی، خرده‌فروشی و واسطه‌ها را حتی ما بین آن‌ها، در محلهایی به نام بازار در سطح محله‌ها، مناطق، شهرها و کشورها به وجود آورد و تهاتر و تعامل را تبدیل به معاملات بزرگ و کوچک نمود. امروزه این معاملات با به کارگیری ابزارهای مختلف تحت عناوین پول، چک، سفته، برت و... خرده سیستم‌های الکترونیکی، با استفاده از سازمان‌های مختلف مانند بانک‌ها، بورس‌ها، سازمان‌های پولی و مالی و دیگر اسامی صورت می‌پذیرند.

در عصر حاضر، به ویژه در کشور ایران، همیشه تربیت کنندگان قوه محرکه شبکه توزیع (بازرگانان و واسطه‌ها) به حساب می‌آیند و همواره تولیدات خود را با روش‌های مختلف بر مصرف‌کنندگان کالاهای خود تحمیل می‌کنند؛ در واقع آن‌ها به روش‌های گوناگون در مصرف‌کنندگان کالای خود ایجاد نیاز می‌کنند و ایجاد این نیازها در مردم مستلزم صرف هزینه‌های هنگفت در ابعاد مختلف مالی و زمانی برای تولیدکنندگان کالا و خدمات خواهد بود.

حال اگر تربیتی داده شود که قبلاً نیازهای واقعی مردم به کالاها و خدمات خود شناسایی شده و سپس اقدام به تولید آن‌ها گردد، حجم و انواع تولیدات چند برابر و نیز هزینه‌های مختلف تبلیغات و قیمت‌های آن‌ها به حداقل می‌رسد.

با یک بررسی مقدماتی متوجه می‌شویم با توجه به پراکندگی توزیع کنندگان کالا و خدمات

بازرگانان عمده‌فروش و خرده‌فروش) در سراسر دنیا و حضور آنها در متن جامعه و آشنا بودن آنان به نیازهای مردم محله یا منطقه خود، این گروه می‌تواند همیشه تولید کنندگان کالاها و خدمات مختلف را در تولیدات خود هدایت نموده و برای آنها نسبت به مصرف تولیداتشان در نقاط مختلف دنیا ایجاد اطمینان خاطر نمایند.

اجرای هر چه بهتر فعالیت‌های یاد شده در تولید تا مصرف کالاها و خدمات، آموزش‌هایی را می‌طلبد که لازمست عاملین این فعالیت‌ها، آنها را در جهت اجرای هر چه بهتر فرآیندهای یاد شده فراگیرند.

این آموزش‌ها به دو گروه آموزش‌های عمومی برای کلیه فعالیت‌های یاد شده و آموزش‌های تخصصی، در سطوح مختلف، برای هر یک از فعالیت‌های ذکر شده تقسیم می‌گردند.

این کتاب و ضمائم آن شامل فتاوای مراجع عظام برای هر فصل، در دو جلد تحت عنوان «احکام تجارت از دیدگاه اسلام» با استفاده از همکاران فرزانه و فرهیخته در حوزه‌های علمیه و دانشگاه شهید بهشتی، با بیانی ساده برای گروه‌های آموزشی حقوق، بازرگانی، بانکداری، اقتصاد، حسابداری در دانشگاه‌ها و تجار و سمسور، سطوح عمده‌فروشی تا خرده‌فروشی با اهداف تدریس به صورت کمک درسی و یا دو واحد درسی در دانشگاه‌ها، حقوق، بازرگانی و اقتصاد و همچنین گردانندگان و یا عاملین یاد شده در بخش‌های مختلف اقتصادی تدوین گردیده و ادامه آن برای تدریس در سطوح بالاتر تخصصی در دست تدوین می‌باشد.

نگارندگان، هر گونه راهنمایی همکاران محترم دانشگاهی، خبری و بازرگانان محترم را در تکمیل محتوی و نحوه ارائه مطالب این کتاب جهت استفاده در تالیفات چاپی‌های بعدی مؤثر و مغتنم دانسته و موجب مرضی خداوند متعال و مشوق اینجانبان در وظیفه خود خواهد بود و عواید ناشی از نشر این کتاب، صرف هزینه‌های تغییر محتوا در دروس آموزش و پرورش و مراکز آموزش عالی خواهد شد، انشاء الله...

و من الله التوفیق

محمد تقی کاشانی نیا

عضو هیئت علمی دانشگاه شهید بهشتی

و مسئول مؤسسه فرهنگی نهج القرآن

پیشگفتار:

علم فقه و احکام از وسیع‌ترین و گسترده‌ترین علوم اسلامی است که تاریخ آن از بسیاری از دیگر علوم اسلامی جلوتر است. در فقه، احکام و مسائل فراوانی وجود دارد که شامل شؤون مختلف زندگی بشر می‌باشد و پاسخگوی نیازهای متنوع مادی و معنوی، دنیائی و آخرتی، فردی و اجتماعی، جسمی و روحی انسان‌ها است. از این رو برخی از موضوعات فقهی به رابطه انسان با خداوند نظر دارد که در قالب عبادات مثل: نماز، روزه، حج، اعتکاف و... شکل گرفته است. برخی دیگر به سؤال‌های اجتماعی و سیاسی مربوط می‌شود که در ابواب مناسبی مثل، جهاد، دفاع، امر به معروف و نهی از منکر و... جمع‌آوری شده است. برخی دیگر نیز در مورد شرایط بهره‌مندی انسان از مواهب یا نعمت‌های طبیعی و حدود و چارچوب آن است که در روابط انسان با طبیعت خلاصه می‌شود مثل: انواع خوردنی‌ها، آشامیدنی‌ها، شکار، دبح حیوانات، لباس‌ها، مکانها و... بعضی از احکام فقهی ناظر است به اولویت‌های افراد نسبت به دیگر افراد در بهره‌مندی از مواهب طبیعی و مالکیتها از قبیل: احیای موات، ارث، تملک تولیدات و محصولات و... برخی دیگر نیز به معاملات و نقل و انتقالاتها و فعالیت‌های اقتصادی و مالی ارتباط پیدا می‌کند مانند: بیع و شراء (خرید و فروش)، اجاره، حُعاله و حق العمل کاری، هبه یا بخشش، صلح و... برخی نیز به ضمانتها و ذمه‌مانند غصب، حواله، دین و... برخی هم به شرکت‌های میان سرمایه و سرمایه، یا میان سرمایه‌کار و مانند آن مربوط می‌شود مثل شرکت و مشارکت، مضاربه، مزارعه، مسافات و...

با توجه به آنچه که گفته شد روشن می‌شود: احکام و ابواب فقهی بسیار گسترده است و فقهای عالیقدر و بزرگوار شیعه در طول قرن‌های متمادی با بهره‌گیری از منابع مهم فقهی - یعنی کتاب (قرآن) و سنت و عقل و اجماع و عرف و سیره متشرعین و... - آنها را در ابواب و یا بخش‌های مختلف به صورت گسترده مورد بحث و بررسی قرار داده‌اند.

ما در این کتاب می‌کوشیم تا آن دسته از احکام فقهی مربوط به امور مالی را که بیشترین کاربرد در تولید، توزیع و مصرف برای جامعه دارد در فصول و بخش‌های گوناگون به گونه‌ای تنظیم کنیم که مورد استفاده کسانی واقع شود که در زمینه

کسب و تجارت و خرید و فروش و به طور کلی در امور معاملاتی و بازار فعالیت دارند، زیرا دانستن احکام فقهی مورد ابتلاء و نیاز بازرگانان موجب می‌شود تا معاملات و مبادلات این افراد هر چه بیشتر در چارچوب احکام دینی و شرعی قرار گیرد و همچنین اموال و دارائی‌های حلال آنان با مال حرام، یا شبهه‌ناک و یا مشکوک مخلوط نشود و زحمتهای و رنج‌های آنان در دنیا و آخرت تضییع نگردد.

در روایات به کسب و تجارت و بازرگانی و تولید بسیار ترغیب شده است؛ چنانکه امام صادق (ع) در حدیثی از حضرت علی (ع) چنین نقل کرد که فرمود: به تجارت اشتغال پیدا کنید تا برکات الهی بر شما نازل شود. من از پیامبر اکرم (ص) شنیدم که فرمود: رزق و روزی (حلال) ده بخش دارد، نه بخش آن در تجارت است و تنها یک بخش آن در غیر تجارت فراهم می‌آید.^۱

امام صادق (ع) نیز فرمود: «تَرْكُ التَّجَارَةِ يَنْقُصُ الْعَقْلَ»^۲. رها کردن تجارت و بازرگانی موجب کاهش عقل می‌است.

امام موسی بن جعفر (ع) فرمود: «مَنْ طَلَسَ هَذَا الرَّزْقِ مِنْ حِلِّهِ لِيَعُودَ بِهِ عَلَى نَفْسِهِ وَ عِيَالِهِ كَانَ كَالْمُجَاهِدِ فِي سَبِيلِ اللَّهِ»^۳. هر کس از راه حلال به کسب رزق و روزی خود بپردازد تا صرف زندگی خود و خانواده‌اش کند، مانند کسی است که در راه خدا به جهاد می‌پردازد.

در این زمینه دهها حدیث وارد شده که باید توجه داشت، این احادیث و روایاتی که مردم را به کسب روزی حلال ترغیب و تشویق و علاقمند می‌کنند همه آنها ناظر به کسب و تجارت از راه حلال و مشروع می‌باشد؛ چنانکه امام صادق (ع) در حدیثی فرمود: «إِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَ جَلَّ خَلَقَ الْخَلْقَ وَ خَلَقَ مَعَهُمْ أَرْزَاقَهُمْ حَلَالًا فَكُنْ نَازِلًا شَيْئًا مِنْهَا حَرَامًا قَصَّ بِهِ مِنْ ذَلِكَ الْحَلَالِ»^۴. خداوند انسانها را آفرید و برای آنان رزق و روزی حلال در نظر گرفت پس هر کس زندگی خود را از راه حرام تأمین کند خداوند به همان اندازه رزق او را از حلال کسر می‌کند.

۱ - اِتَّجَرُوا بَارِكَ اللَّهُ لَكُمْ فَإِنَّ سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ (ص) يَقُولُ: الرَّزْقُ عَشْرَةَ أَجْزَاءٍ: تِسْعَةٌ أَجْزَاءٍ فِي التَّجَارَةِ وَ وَاحِدٌ فِي غَيْرِهَا / شيخ حر عاملی / وسائل الشیعه / ج ۱۲ / کتاب التجاره / ابواب مقدماتها / باب ۱ / حدیث ۱۲ / ص ۵

۲ - همان / ب ۲ / حدیث ۱ / ص ۵

۳ - همان / ب ۴ / حدیث ۴ / ص ۱۱

۴ - همان / باب ۱۲ / حدیث ۱۶ / ص ۲۸

بنابراین اهل بازار که به امر کسب و تجارت اشتغال دارند باید به احکام و آداب تجارت و کسب آشنائی بیشتر و دقیقتری پیدا کنند تا در حرام نیفتند و اموالشان با حرام و یا با اموال شبهه‌ناک و یا مشکوک مخلوط نشود.

حضرت علی (ع) در یک سخنرانی فرمود: «یا مَعْشَرَ التُّجَّارِ، اَلْفِیْهِ ثُمَّ المَتَجِّرِ، اَلْفِیْهِ ثُمَّ المَتَجِّرِ، اَلْفِیْهِ ثُمَّ المَتَجِّرِ»^۵. ای تجار و بازرگانان بر شما لازم است که به مسائل فقهی و تجارت آشنا شوید آنگاه به تجارت بپردازید. این سخن را بخاطر اهمیت آن سه بار تکرار فرمود.

امام صادق (ع) نیز فرمود: «مَنْ ارَادَ التَّجَارَةَ فَلْيَتَفَقَّهُ فِي دِينِهِ لِيَعْلَمَ بِذَلِكَ مَا يَحِلُّ لَهُ وَمَا يَحْرُمُ عَلَيْهِ وَ مَنْ لَمْ يَتَفَقَّهُ فِي دِينِهِ ثُمَّ اتَّجَرَ تَوَرَّطَ الشَّبَهَاتِ». هر کس بخواهد به امر بازرگانی بپردازد در آغاز باید نسبت به احکام دینی تجارت آشنائی عمیق پیدا کند تا که کسب حلال را از حرام بدرستی بازشناسد و اگر به چنین احکام دینی دقیقاً آشنا نباشد و همچنان به کسب و تجارت بپردازد، در امور شبهه‌ناک فرو می‌افتد. یعنی دارائش او با اموال شبهه‌ناک - و چه بسا با حرام - مخلوط می‌شود.

از این رو در این کتاب می‌کوشیم تا بر اساس مبانی دین مقدس اسلام به آن دسته از مسائل، احکام و آداب کسب و تجارت بپردازیم که مورد نیاز جامعه و به خصوص گروه‌های آموزشی حقوق، بازرگانی، بازاریابی، اقتصاد، حسابداری در دانشگاه‌ها، تجار و کسبه در بیست بخش با بیانی ساده و روان تنظیم شده است.

و من ... التوفیق

گروه مؤلفان

۵- همان / ابواب التجاره / ب / ۱ / حدیث ۱ / ص ۲۸۲

۶- همان / حدیث ۴ / ص ۲۸۳